

Nga Ian PEART,
Mbretëria e Bashkuar

NË MAHNITJEN E SHUSHËS

Shusha ka qenë prej një kohe të gjatë një lloj vendi çudirash në kokën time. Unë kisha dëgjuar dhe lexuar për 20 vite për një qytet përrallor, jo vetëm për bukurinë e tij natyrore, por edhe sepse kishte nxjerrë shumë nga figurat më të njohura kulturore të Azerbajxhanit, veçanërisht midis viteve 1880 dhe 1920, iluminizmi i vendit. Letërsia dhe sidomos muzika rrodhen aq bollshëm sa buron mali nga ato lartësi.

1920, ishte viti kur periudha e parë e pavarësisë së shtetit u ndërpre nga pushtimi bolshevik, por ndikimi

kulturor i Shushës vazhdoi derisa u rivendos sovraniteti në vitin 1991. Megjithatë, brenda një viti, qyteti humbi nga pushtimi i Armenisë. Dhe kështu, ajo mbeti e paarritshme gjatë 28 viteve të pafuqisë së OKB-së dhe lojërave të luajtura me ndërmjetësimin nga Grupi i Minskut i OSBE-së.

Deri në shtator të vitit 2020, presidenti Ilham Aliyev vendosi që mjaft ishte mjaft dhe preu Nyjën Gordiane. Lufta Patriotike 44-ditore që pasoi, vazhdoi deri më 8 nëntor 2020, ditë në të cilën Shusha u çlirua. Simbolika

Pamje e rrethinave të rrafshnaltës Jidir-Duzu. Shusha

e rimarrjes së saj ishte e tillë, që rezultoi në një marrëveshje që përfundimisht do t'i kthente Azerbajxhanit të gjitha tokat e mbetura të pushtuara.

Dhe kështu, shpresat e mia për të vizituar qytetin, rreth 400 kilometra me rrugë, në perëndim nga shtëpia ime në Baku, filluan të dukeshin më realiste. Megjithatë, sapo u bë e qartë, gjatë atyre 28 viteve të pushtimit, Armenia kishte treguar më pak interes për zhvillim sesa për shkatërrimin e pangopur ose, në rastin më të mirë, për zhveshjen e mineraleve dhe materialeve. Në rastin

më të keq, ishte çështja e qindra mijëra minave armene të shtrira, në pritë të këmbëve ose rrotave të pakujdesshme.

Me shumicën e territoreve të tij të rifituara dhe rivedosjen e paqes, Azerbajxhani pasoi pastrimin e minave të tij dhe filloi të punojë me vullnet për të rindërtuar infrastrukturën dhe shërbimet komunale. Unë pranova, sigurisht, që mijëra e shumë qytetarë që ishin dëbuar nga shtëpitë dhe tokat nga pushtimi fillestar i Armenisë, kishin pretendime prioritare për t'u kthyer dhe rivizituar.

Prita, pothuajse me durim, duke u kujtuar akoma miqve nëse do të kishte ndonjë shans që një anglez të arrinte atje ...

Por, thonë se të gjitha gjërat e mira u vijnë atyre që presin dhe kështu, në korrik 2023, dy nga përkujtuesit e mi gjetën terren pjellor dhe Shusha kaloi nga ëndërr në realitet. Një vizitë e mëtejshme, pasuese, në korrik të vitit të kaluar ishte edhe më e rëndësishme pasi, deri atëherë, të gjitha tokat e Azerbajxhanit ishin çliruar nga pushtimi armen.

Vizita e parë ishte me ndihmën e Unionit të Shkrimtarëve të Azerbajxhanit. Ishte për kremtimin e Mollah Panah Vagifit, një poet i shekullit të 18-të, i respektuar për mençurinë dhe diplomacinë e tij dhe gjithashtu vezir i Ibrahim Khalilit, khanatit të dytë të Karabakut. Përdorimi i gjuhës popullore dhe realiteteve të jetës nga Vagifi, si tema në poezitë e tij, e bëjnë atë një kontribues shumë të hershëm në Iluminizmin Azerbajxhanas që pasoi; veprat e tij u vlerësuan nga nxitësit e atij zhvillimi të shekullit të 19-të, si Gasim bej Zakiri (gjithashtu nga Shusha) dhe Mirza Fatali Akhundov.

Kështu, Ditët e Poezisë së Vagifit, nga 14-16 korrik 2023, ishin rasti i përsosur për të provuar vetë qytetin

dhe për të filluar të kuptojmë rëndësinë e tij në kulturën e vendit.

Udhëtimi me autobus, duke përfshirë ndalesat për t'u freskuar, zgjati shtatë orë. Por ndërsa hymë në territorin e pushtuar më parë në rajonin e Fuzulit, një pamje krejtësisht e re na rrethoi për rreth 60 minutat e fundit. Edhe Zefer Yolu (Rruga e Fitores) e sapondërtuar ishte mjaft mbresëlënëse, një mrekulli në vetvete, e ndër-tuar në një kohë kaq të shkurtër dhe duke u rrotulluar lart e poshtë nëpër peizazhet më të gjelbra të maleve të Kaukazit të Vogël - më të ulët në lartësi ndoshta, por në asnjë mënyrë në fuqi. Ishte shfaqja veçanërisht bujare e natyrës e gëzimeve të krijimit dhe bimëve shumëngjyrëshe. Butonat e fotove u klikuan me entuziazëm gjatë gjithë rrugës. Hijet e vetme në atë pamje me diell u hodhën nga hendeku i braktisur herë pas here dhe rrënojat e shpërndara të ndërtesave të braktisura, të papërdorura për gjithë ato vite.

Teksa iu afroam qytetit, drama piktoreske mori një tjetër aspekt. Duke ecur përreth një prej kthesave që dukeshin të pafundme, dolëm në pamje të fshatit Dashalti. Emri do të thotë "Poshtë shkëmbit", dhe për një arsye të mirë. Pas tij qëndron muri marramendës i

Mauzoleumi i poetit të shekullit të 18-të M. P. Vagif. Majtas: gjatë pushtimit. Djathtas: pas restaurimit në 2022

Autori i artikullit me tapetin e Karabakut në sfond

shkëmbit që mbështet pllajën e famshme të Shushës, Jidir Duzu (fjalë për fjalë Rrafshina e Hipodromit). Pamja ngjalli një përzierje reagimesh. Nga njëra anë, ajo natyrë mund të krijonte një hyrje kaq tronditëse në gjelbërimin e luginës përpara saj. Nga ana tjetër, kujtimet e tregimeve rreth rimarrjes së Shushës më 8 nëntor 2020. Të dëshpëruar për të shmangur çdo dëmtim të mëtejshëm të këtij djepi të kulturës azerbajxhanase, përdorimi i artilerisë u përjashtua; qyteti duhej, të merrej fjalë për fjalë me dorë. Atyre që u ishte besuar detyra duhej të ngjiteshin në ato lartësi të armatosur vetëm me armatim të lehtë dhe të besonin se elementi i befasisë (kush mund të priste një drejtim të tillë sulmi?) do të mjaftonte për t'i parë. Kjo mjaftoi dhe, duke iu afruar shkëmbit me ato mendime në mendje, ngela gojëhapur. Thjesht, si arritën ata ta bëjnë këtë?

Pasi ishim në qytet dhe u vendosëm në hotele të mirëpajisura, fokusi ishte te kultura, veçanërisht muzika. Një koncert në natyrë i muzikës tradicionale të luajtur në instrumente kombëtare, me një sfond që përfshin eshtrat e poetes dhe shtëpinë e vajzës së khanatit, Khurshidbanu Natavan, ishte prezantimi ideal në gamën e përvojave që duheshin ndjekur: natyrën, kulturën, historinë, pushtimin, çlirimin. Dhe tradita... siç dëgjuam nga shtatë llojet e muzikës mugham, shtatë poetë, shtatë këngëtarë.

Një vizitë në muzeun e qilimave përforcoi se si shprehja kulturore është (përsëri në kuptimin e parë të fjalës) përpunuar në shtëpi dhe rrënjësuar në historinë e Shushës. Ngjyrat e ndezura dhe motivet magjepsëse në qilimat e Karabakut qëndrojnë në frymëzimin e krijimtarisë që i prodhoi ato në shtëpitë e Shushës. Pastaj bukuria e hijshme e xhamisë Saatli ofroi momente më të qeta për të reflektuar mbi këto përshtypje.

Dita pasuese na çoi në majën e atij muri shkëmbor - te Jidir Duzu - dhe pamjet e një bote me mrekulli të natyrës. Duke filluar nga ajri: duke marrë frymë atje kup-toje pse kaq shumë këngëtarë dhe muzikantë azerbajxhanas filluan jetën e tyre atje. Mahnitje dhe gëzim - si ta përshkruash ndryshe përshtypjen e atyre lartësive dhe thellësive, si të konturit ashtu edhe të ngjyrës?

Vetëm një pamje, duke parë nga veriu dhe poshtë në ultësira, ishte pak kthjelluese. Atje në distancë, mund të dallonim qytetin e Khankendit, ende efektivisht nën një pushtim të mbikëqyrur nga trupat paqeruajtëse ruse.

Duke u kthyer pas, u ndalëm te varri i Mir Mohsun Navvab (1833-1918) për të nderuar një kontribues tjetër në shumëllojshmërinë kulturore të qytetit: ai ishte një poet, artist, historian muzike, mësues, botues dhe themelues i shoqërive letrare dhe muzikore. Ne po

Autor i artikullit në portat e kalasë së Shushës

Shusha është kthyer në një vend për forume të mëdha ndërkombëtare

shikonim një gur varri të restauruar. Dhe pyesja veten - cila nga atributet e Mir Mohsun kishte bërë që pushtuesit armenë të shkatërronin origjinalin? Disa pyetje. Tashmë e formuar në mendjen time ishte tema e krijimit kundër shkatërrimit. Kjo u shtua nga shfaqjet e improvizuara, të tipit mikrofon i hapur i mbrëmjeve të vona të poezisë, të vendosura në sheshin përpara hotelit tonë.

Dhe mbrëmja e fundit ishte e gjitha për Mollah Panah Vagif (1717-1797). Edhe pse emri i vezirit të këtij khanati mund të jepte përshtypjen e religjiozitetit strikt, ai nuk kishte frikë të shprehte shumë aspekte të ndryshme të humanizmit të tij dhe ishte i rëndësishëm për zhvillimin e realizmit, si dhe të spiritualitetit në poezinë azere. Për shembull, në një poezi, ai shpreh gëzimin që

do të ndjente duke parë një vajzë të veçantë duke kërcyer në një dasmë dhe trishtimin e tij të plotë nëse ajo nuk e bën.

Në një tjetër, ai është i vetëdijshëm se jeta nuk është e gjitha një tas me qershi. Mund të jetë e vështirë, edhe në një festë, për ata që nuk kanë mjetet për të festuar ose që nuk kanë “një vajzë të bukur që t’i ndezë zemrën”.

Pra, një njeri materialist, i cili e ndihmoi khanatin e tij të negocionte mjedisin e ndërlikuar politik të kohës së tij, duke u përfshirë veçanërisht në vendosjen e marrëdhënieve me Rusinë e Katerinës së Madhe dhe Aga Muhamedit, mbreti i tërbuar Qajar i Persisë.

Në një mbrëmje të hapur, me ajër të ngrohtë - para mauzoleumit të Vagifit, i restauruar pasi u zhvesh deri në kocka gjatë pushtimit - u bë një prezantim i muzikës dhe teatrit, duke imagjinuar takimin e Vagifit dhe diskutimin me paraardhësit dhe pasuesit e linjës së tij letrare. Një mënyrë magjepsëse për të gjurmuar lidhjet dhe për të ndihmuar këtë të huaj drejt një ndjesie të vazhdimësisë dhe zhvillimit të letërsisë azere në një mjedis vërtet stimulues.

Një javë më vonë, u ktheva përsëri, për Forumin Global të Medias, dhe këtë herë një fluturim nga Baku në aeroportin e sapondërtuar Fuzuli jo vetëm shkurtues i kohës së udhëtimit, por na dha akoma pjesën më të mirë të segmentit rrugor - Zefer Yolu - për të shijuar edhe një herë, siç bëmë në hotelin me pesë yje “Shusha”, në të cilin u strehuam.

Kishte një surprizë të madhe në ditën e parë – seanca e parë do të drejtohej nga presidenti İlham Aliyev. Format i ishte edhe më freskues. Presidenti i bëri një

mirëseardhje të shkurtër dhe miqësore asamblesë së rreth 200 gazetarëve ndërkombëtarë dhe më pas çeli rreth tre orë pyetje. Me përgjigje të detajuara dhe të sakta, seanca la disa gazetarë, aziatikë dhe amerikanojugorë, duke më shprehur dëshirën, “të kisha një president si ai”. Unë nuk do të rendis këtu temat e mbuluara, por vështirë se mund të mendoj për një çështje, qoftë vendase apo ndërkombëtare, që nuk është ngritur apo trajtuar singlerisht, me shumë fokus mbi nevojën për paqe rajonale dhe zhvillim.

Sesioni i ditës pasardhëse zbuloi shqetësimin e shumë gazetarëve për zhvillimin e Inteligjencës Artificiale (AI); shqetësimi se, me mediat sociale, “të gjithë janë gazetarë”, shpesh në mënyrë anonime, kështu që çështjet e përgjegjësisë etike dhe morale, kontrollit të fakteve etj. u bënë jashtëzakonisht të rëndësishme. Azerbajxhani kishte vuajtur nga qëndrimi i tij i nënpërfaqësuar ose keqinterpretuar në mediat ndërkombëtare. U bë një propozim për gazetarët ndërkombëtarë që të përgatisin një projekt të Lëvizjes së Paangazhuar për të kundërshtuar informacionin e rremë.

Një vizitë e mëtejshme (për mua) te Jidir Duzu ishte një tjetër gjë e domosdoshme për t’u bërë, por Shtëpia e Mehmandarov dha një vështrim në një anë tjetër të artit të Shusha. Pas muzikës dhe poezisë së Ditëve të Vagifit, tani u ekspozua vepra e Usta Gambar Karabagi, piktor muralist dhe ornamentalist me origjinë nga Shusha, ndonëse e bërë në fragmente pas grabitjeve të pushtimit. Gjithashtu, përgjegjës për pikturat murale në Pallatin e Sheki Khans, Usta Gambar kishte qartazi një vizion shumëngjyrësh për të shoqëruar aftësinë e tij të

Rrënojat e shtëpisë së poetes Khurshidbanu Natavan

madhe dhe ishte interesante të shihje një anë tjetër të personalitetit të tij artistik, ajo që kujtonte motive nga qilimat e lavdishëm të Karabakut.

Koha e lirë për t'u endur në qytet më kaloi pranë sheshit ku paraqiteshin statujat e mbushura me plumba të këngëtarit operistik Bulbul (bilbil) të stërvitur nga La Skala; kompozitori i operës së parë në Lindje, Uzeyir Hajibeyov; dhe poetesha Khurshidbanu Natavan. Pushtuesit i kishin shitur si hekurishte para se të merreshin dhe ruheshin në Baku, në pritje të kthimit të tyre në shtëpi. Duke shkuar për në portën ikonike të Ganjas së Shushës, i hodhëm një sy më nga afër asaj që ka mbetur nga Shtëpia e Natavanit, e ndërtuar për poeten, dashamirësja dhe organizatorja e një shoqërie letrare, e cila më vonë strehoi një shkollë muzikore, një shkollë arti dhe Muzeun e Shtëpisë Natavan deri në pushtim, pas së cilit u la të binte në rrënim. Një shëtitje nëpër rrugët rezidenciale kaloi pranë ndërtesave të braktisura të ngjitura me lajmërimi kujtuese: *Yoxlanilib Mina Yoxdur* (ANAMA). Agjencia e pastrimit të minave (ANAMA) që informonte kalimtarët se ndërtesa ishte e pastër nga minat. Unë vura re gjithashtu bukurinë që i kishte mbijetuar pushtimit dhe punën që vazhonte për të rikthyer bukurinë që ishte lënë pas dore ose shpërfytyruar.

Monumentet e kompozitorit Uzeyir Hajibayov, poetes Natavan dhe këngëtarit Bul-Bul u kthyen në Shusha pas çlirimit të saj

Vetëm pas pastrimit të minave, rindërtimi në zonat e çliruara merr dritën jeshile

Kështu, unë u largova nga Shusha në korrik 2023, i entuziazmuar dhe i mahnitur nga bukuria natyrore që e rrethonte, i mrekulluar prej kontributeve historike të njerëzve të saj në artin dhe kulturën e Azerbajxhanit, me frikën e atyre që e morën atë nga duart e njerëzve që e kishin shkatërruar aq shumë dhe me frikën nga përpjekjet e atyre që festojnë dhe restaurojnë kulturën dhe infrastrukturën. Krijimi do të mbizotërojë ndaj shkatërrimit çdo herë!

Unë u ktheva atje në korrik 2024 për edicionin e 2-të të Forumit Global të Medias – tema ishte përsëri urgjente: Të Kuptosh Shtrirjen dhe të Ndërtosh Rezistencën ndaj Dezinformimit. Promovimi i Shkrim-Këndimit Mediatik. Presidenti Aliyev u ofroi përsëri gazetarëve ndërkombëtarë të pranishëm një seancë të gjallë dhe të gjerë pyetjesh dhe përgjigjesh, për të hapur diskutimet e tyre.

Mirëpo, ndërmjet vizitave të mia, pati zhvillime të tjera shumë domethënëse në rajon dhe atmosfera ishte e dukshme. Vetëm disa muaj pas Forumit të Parë, Azerbajxhani iu përgjigj, më datat 19-20 shtator 2023, incidenteve terroriste nga tokat ende të pushtuara, duke hyrë dhe rifituar kontrollin e atyre zonave. Në këtë

mënyrë, duke përfunduar rivendosjen e integritetit territorial të vendit.

Këtë herë, teksa qëndronim mbi Jidir Duzu duke parë nga poshtë dhe përtej Khankendit, ne po shihnim tokat azerbajxhanase nën kontrollin dhe juridiksionin e plotë të shtetit.

Një udhëtim në fund të seancës në qytetin e Laçinit ishte gjithashtu veçanërisht prekës për mua. Qyteti i ishte rikthyer Azerbajxhanit më 1 dhjetor 2020 sipas marrëveshjes pas Luftës Patriotike, por ishte i paarritshëm për ish-banorët e tij për shkak të problemeve të vazhdueshme të sigurisë, pasi qëndronte midis zonave të pushtuara ende dhe Armenisë.

Në kohën kur ne arritëm atje, qyteti ishte në restaurim dhe familjet e dikurshme të zhvendosura azerbajxhanase po ktheheshin. Në mesin e tyre ishte një mik, Yusif Mirza. Yusif është një nga artistët më të mëdhenj të vendit dhe e kam vështruar gjatë pikturën e tij të një fshati të Laçinit në murin e banesës sime. Për të qëndruar faktikisht para atyre çatave të kuqe që Yusif i kishte përshkruar me aq dashuri, ishte një goxha moment. Dhe unë jam anglez. Vështirë se mund të filloj të imagjinoj se çfarë do të thotë kjo për azerbajxhanasit e kthyer. 🌟